

Гусаров К. В.

ЧАСТИНА

ДРУГА

ПРОВАДЖЕННЯ У СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Розділ 1

Суд та цивільна юрисдикція

Глава VIII

СКЛАД СУДУ, АПАРАТ СУДУ. ВІДВОДИ

§ 1. Правосуб'єктність органів судової влади

Згідно зі ст. 8 Загальної декларації прав людини кожна людина має право на ефективне відновлення у правах компетентними національними судами у випадку порушення її основних прав, наданих Конституцією чи законом. Таке положення практично відтворене в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка передбачає, що кожна людина має право на справедливий і відкритий розгляд незалежним і безстороннім судом (ст. 6).

Стаття 124 Конституції України закріпила, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі. Це положення свідчить про розширення судової юрисдикції і необхідність теоретичної розробки елементів правового положення судових органів у цивільному судочинстві.

У цьому зв'язку слід зазначити, що правосуб'єктність як інститут цивільного процесуального права закріплює правове становище його суб'єктів. В. В. Комаров відзначає, що абстрактної, єдиної для всіх процесуальної правосуб'єктності не існує, а існує правосуб'єктність суду, сторін, третіх осіб, прокурора, свідків та ін. Правосуб'єктність є специфічною особливістю суб'єктів цивільного процесуального права, що робить їх носіями прав і обов'язків, надає можливість вступати в цивільні процесуальні правовідносини¹.

Особливістю прояву правосуб'єктності судових органів є те, що її зміст відрізняється від змісту правосуб'єктності сторін, третіх осіб, свідка, експерта, перекладача і складається з юрисдикції і комплексу повноважень, якими зазначені суб'єкти наділені за законом. Категорії право- та дієздатності до органів судової влади не застосовуються, оскільки правоздатність і дієздатність — це тільки можливість (здатність) мати права й обов'язки і власно або через своїх представників здійснювати їх, тоді як судові органи володіють не можливістю їх мати, а самими правами й обов'язками і щодо них правильніше говорити про компетенцію як про комплекс повноважень, якими ці суб'єкти наділені за законом².

Правосуб'єктність судових органів є строго визначеною залежно від виду судового органу і його функцій. Кожен судовий орган, чи то місцевий суд, суд апеляційної чи касаційної інстанцій, наділяється властивими тільки йому юрисдикцією і комплексом повноважень. Компетенція судових органів є строго індивідуальною і цілеспрямованою, оскільки одні з них наділяються повноваженнями на розгляд цивільних справ по суті, другі — на перевірку судових рішень, що не набрали законної сили, треті — на перевірку судових рішень, що набрали законної сили.

Оскільки ч. 2 ст. 124 Конституції пов'язує сферу судової влади з юрисдикцією судів, на теоретичному рівні необхідно детальніше досліджувати інститут юрисдикції як елемент правового стану суду. Саме юрисдикція конституційно визначає сферу діяльності органів судової влади і належить до дуже складних, неоднозначно розглянутих понять, що потребують ретельного аналізу.

Істотною ознакою юрисдикційної діяльності є те, що вона здійснюється у зв'язку зі здійсненням правоохоронної функції. Юрисдикційна

¹ Комаров, В. В. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти [Текст] : навч. посіб. / В. В. Комаров, П. І. Радченко. — К. : УМК ВО, 1991. — С. 15.

² Див.: Сергун, А. К. Процессуальная правоспособность и правосубъектность (в литературе и в ГПК) [Текст] / А. К. Сергун // Вопросы науки советского процессуального гражданского права : Тр. ВЮЗИ. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. — С. 75.

діяльність суду в цивільному судочинстві характеризується, на нашу думку, тільки правоохоронною функцією, оскільки правосуддя має місце там, де здійснюються юрисдикційні повноваження, тобто коли суди розглядають спори про право. Головне призначення судової влади полягає саме у здійсненні правосуддя.

Розгляд правосуб'єктності органів судової влади неможливий без характеристики повноважень, що держава надала зазначеним органам для здійснення покладених на них функцій. Повноваження являють собою нерозривну єдність визначених прав і обов'язків. Вони визначають юридичне положення судді, його взаємини з усіма іншими учасниками процесу, а їхнє здійснення має своїм безпосереднім результатом рух справи — виникнення, розвиток і завершення виробництва.

По своїй суті повноваження можуть бути предметними і функціональними. Предметними є такі повноваження органу судової влади, які визначають межі юрисдикції названого суб'єкта правовідносин. Функціональні повноваження — це різного роду дії зазначеного судового органу в процесі відправлення правосуддя, пов'язані з вирішальними діями суду по керівництву процесом.

Слід зазначити, що чинне законодавство закріплює предметні й функціональні повноваження як за місцевим судом, так і за судами апеляційної і касаційної інстанцій, а також за Верховним Судом України з урахуванням існуючих особливостей розгляду цивільних справ у тій чи іншій ланці судової системи.

Предметні повноваження місцевого суду складають юрисдикція і підсудність цивільних справ. Функціональні повноваження пов'язані з вирішальними діями суду по керівництву процесом. Основне коло питань щодо юрисдикції і підсудності цивільних справ було розглянуто на сторінках даного підручника, тому в рамках цього параграфу уявляється можливим приділити увагу не розглянутим раніше питанням предметних повноважень.

При визначенні меж юрисдикції неможливо не зупинитися на питанні щодо розмежування юрисдикції Конституційного Суду і судів загальної юрисдикції. У зв'язку з цим Пленум Верховного Суду України в постанові № 9 від 1 листопада 1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» відзначив, що суди загальної юрисдикції не вправі, застосовуючи Конституцію як акт прямої дії, визнати неконституційними закони чи правові акти, перераховані у ст. 150 Конституції, оскільки це віднесено до виняткової компетенції Конституційного Суду. Разом з тим суд загальної юрисдикції має пра-

во на підставі ст. 144 Конституції визнати неконституційними чи такими, що не відповідають законам України, рішення органів місцевого самоврядування, а також на підставі ст. 124 Конституції — акти органів державної виконавчої влади: міністерств, інших центральних відомств, органів місцевого самоврядування і т. д. Звернення до Конституційного Суду в такому випадку не потрібне. При розгляді ж цивільної справи у випадку невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції застосований закон чи закон, що підлягає застосуванню по конкретній справі, суд, за клопотанням учасників процесу чи за власною ініціативою, зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою до Верховного Суду України, який, відповідно до ст. 150 Конституції, може порушити перед Конституційним судом питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів.

Наступним видом предметних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі є підсудність цивільних справ.

Законодавство України про судоустрій і статус суддів закріпило принцип двоінстанційності судової системи, який включає розгляд цивільних справ місцевим судом та судом апеляційної інстанції. Перегляд рішень указаних судових органів Верховним Судом України є виключним і тому не включається до звичайної двоінстанційної системи судів цивільної юрисдикції. У зв'язку з цим здається, що жодні інші суди, крім місцевих, не повинні здійснювати розгляд справи як суди першої інстанції, оскільки в протилежному випадку навряд чи можна говорити про те, що кожен громадянин вправі в такому разі використовувати всі передбачені способи оскарження (ст. 129 Конституції). Така точка зору підтримується і самими суддями, а також науковцями, які пропонують розв'язати проблему підсудності шляхом передачі всіх справ на розгляд місцевих судів по першій інстанції¹.

Наступним видом повноважень суду першої інстанції є функціональні. Функціональні повноваження суду першої інстанції необхідно розглядати щодо таких стадій цивільного процесу в першій інстанції, як відкриття провадження по справі; підготовка справи до судового розгляду; судовий розгляд, оскільки функціональні повноваження стосу-

¹ Див.: Кривенко, В. В. До питання про судоустрій України [Текст] / В. В. Кривенко, А. Г. Ярема // Вісн. Верхов. Суду України. — 1998. — № 2 (8). — С. 11; Сібільова, Н. В. Принципи побудови судової системи України [Текст] / Н. В. Сібільова // Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України: проблеми, досвід, перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 25 черв. 1997 р. — К. ; Х. : Право, 1998. — С. 205–206.

ються дій зазначеного судового органу в процесі відправлення правосуддя і пов'язані з вирішальними діями суду з керівництва процесом.

У стадії відкриття провадження по справі функціональні повноваження суду першої інстанції полягають насамперед у відкритті провадження у справі чи у відмові у відкритті провадження у справі. Питання щодо цього вирішує суддя залежно від того, чи володіє зацікавлена особа правом звертання до суду і чи здійснюється це право в порядку, передбаченому законом.

Необхідно враховувати особливості таких дій суду, як відкриття провадження у справі, відмова у відкритті провадження у справі, залишення заяви без руху та повернення заяви. При відкритті провадження у справі настають матеріально-правові і процесуально-правові наслідки відкриття провадження у цивільній справі. При відмові у відкритті провадження повторне звернення до суду не допускається, якщо судова ухвала набрала законної сили. У випадку залишення заяви без руху повторне звернення до суду допускається за умови, якщо особа, яка подала заяву, виправить недоліки в наданий судом термін. У протилежному випадку суд повертає заяву.

До відкриття провадження у справі безпосередньо примикає пов'язана з ним стадія провадження у справі до судового розгляду. Функціональні повноваження суду першої інстанції в цій стадії передбачені у відповідному розділі ЦПК, що регламентує дії судді з підготовки справи до судового розгляду. Зазначені дії судді з підготовки справи не мають вичерпного характеру. Крім зазначених у законодавстві дій, суддя повинен виконати ряд інших умов, за допомогою яких підвищується ефективність провадження у справі до судового розгляду.

Функціональні повноваження суду першої інстанції у стадії судового розгляду полягають у тому, що суд безпосередньо досліджує й оцінює зібрані у справі докази, встановлює обставини, що мають істотне значення для правильного вирішення справи, застосовує норми матеріального права і вирішує справу, підтверджуючи наявність чи відсутність прав і обов'язків сторін.

Під час характеристики предметних повноважень суду апеляційної інстанції як елементу правового положення зазначеного судового органу необхідно враховувати, що під ними слід розуміти такі повноваження зазначеного судового органу, які пов'язані з об'єктом перегляду. Об'єктом апеляційного перегляду є рішення, ухвали суду першої інстанції, що не набрали законної сили. Функціональні повноваження суду апеляційної інстанції — це повноваження, пов'язані з вирішенням

питання про юридичну долю рішення (ухвали) місцевого суду. Їх доцільно класифікувати на такі групи: 1) по керівництву й організації процесом; 2) зі збору, дослідження й оцінки доказів і встановлення істини у справі; 3) вирішальні повноваження, пов'язані з визначенням юридичної долі рішення (ухвали) суду першої інстанції.

Говорячи про правовий стан суду касаційної інстанції, необхідно мати на увазі, що його елементами також є предметні і функціональні повноваження. Поняття предметних повноважень суду касаційної інстанції ідентичне поняттю названих повноважень суду апеляційної інстанції з тією лише особливістю, що на відміну від апеляційного перегляду об'єктом тут є судові акти місцевих і апеляційних судів, що набрали законної сили.

Функціональні повноваження зазначеного судового органу доцільно класифікувати на дві підгрупи, перша з яких складається з повноважень, що спрямовані на керівництво процесом; друга ж — у специфічних повноваженнях, пов'язаних із вирішенням питання щодо юридичної долі судового акта, який перевіряється.

Специфічні предметні і функціональні повноваження має Верховний Суд України. Так, предметними повноваженнями найвищого судового органу держави є перегляд судових рішень у цивільних справах виключно з підстав і в порядку, встановленому ЦПК. Функціональні повноваження Верховного Суду України полягають у: а) задоволенні заяви про перегляд повністю чи частково; б) у відмові в задоволенні вищевказаного документа.

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Національний університет
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

КУРС ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Підручник

За редакцією
професора **В. В. Комарова**

*Затверджено Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України*

Харків
«Право»
2011

Затверджено Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України як підручник для студентів вищих навчальних закладів (лист № 1/11-7431 від 09.08.2011 р.)
Рекомендовано до друку вченою радою Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» (протокол № 9 від 22.04.2011 р.)

Рецензенти:

В. С. Зеленецький — доктор юридичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту вивчення проблем злочинності Національної академії правових наук України;

О. І. Процевський — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри державно-правової дисципліни та міжнародного права Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди

Колектив авторів:

В. В. Комаров – передмова; § 1–2, 4–6 гл. I; § 3 гл. II; § 1–3, 5 гл. III; глави IV–VII; гл. IX (у співавт. із П. І. Радченком); гл. X (у співавт. із Н. Ю. Сакарою); глави XI–XII; гл. XIV (у співавт. із Г. О. Світличною); гл. XVI; гл. XIX (у співавт. із Н. Ю. Сакарою); гл. XX (у співавт. із О. В. Рожновим); глави XXI–XXII; § 5–6 гл. XXVI; гл. XXVII (у співавт. із П. І. Радченком); гл. XXXIX (у співавт. із В. В. Баранковою); гл. XL (у співавт. із В. В. Баранковою); гл. XLI (у співавт. із В. В. Баранковою); гл. XLII (у співавт. із В. В. Баранковою); гл. LII (у співавт. із В. В. Баранковою); гл. LIII (у співавт. із М. В. Жушманом); гл. LVI; В. А. Бігун – гл. XXV; глави XLIII–XLVII; В. В. Баранкова – § 3 гл. I; § 2, 6 гл. VIII; гл. XXXIX (у співавт. із В. В. Комаровим); гл. XL (у співавт. із В. В. Комаровим); гл. XLI (у співавт. із В. В. Комаровим); гл. XLII (у співавт. із В. В. Комаровим); гл. LI; гл. LII (у співавт. із В. В. Комаровим); гл. LIII (у співавт. із В. В. Комаровим); гл. LIV; К. В. Гусаров – § 1 гл. VIII; глави XXXIV–XXXVII; М. В. Жушман – глава LV (у співавт. із В. В. Комаровим); Д. Д. Луспенник – § 4 гл. III; § 3–5 гл. VIII; гл. XIII; гл. XV; гл. L; В. Ю. Мамницький – глави XXIII–XXIV; § 1–4 гл. XXVI; гл. XXXVIII; П. І. Радченко – гл. IX (у співавт. із В. В. Комаровим); гл. XXVII (у співавт. із В. В. Комаровим); О. В. Рожнов – гл. XVIII; гл. XX (у співавт. із В. В. Комаровим); Г. О. Світлична – гл. XIV (у співавт. із В. В. Комаровим); § 2–5 гл. XXXI; глави XXXII–XXXIII; Д. М. Сибільов – гл. XLIX; Н. Ю. Сакара – § 1–2, 4 гл. II; гл. X (у співавт. із В. В. Комаровим); гл. XIX (у співавт. із В. В. Комаровим); І. В. Удальцова – глави XXVIII–XXX; § 1 гл. XXXI; А. В. Юдін – гл. XVII; Т. В. Комарова – § 5–6 гл. II; гл. XLVIII; І. Зарецька – § 5 гл. LVII; С. О. Кравцов – § 3–4 гл. LVII; Т. А. Цувина – § 1–2 гл. LVII

Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.

ISBN 978-966-458-290-9

У підручнику на основі чинного цивільного процесуального законодавства України та судової практики розглядаються інститути цивільного процесуального права і проблеми їх застосування при здійсненні правосуддя в цивільних справах. У основу концепції курсу покладена теорія юридичного процесу як комплексної системи процесуальних проваджень, стадій та режимів, заснованих на конституційних засадах судочинства, загально визначених принципах і нормах міжнародного права, які забезпечують доступність правосуддя і гарантії права на справедливий судовий розгляд, передбачених Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. За науковою і педагогічною традицією у курсі висвітлюються також питання несудових, альтернативних форм захисту цивільних прав, що відповідає науковій парадигмі широкого розуміння цивільного процесу як системи процедур розгляду цивільних справ не лише судами, а й іншими органами цивільної юрисдикції (третейськими судами, органами нотаріату тощо).

Для студентів, аспірантів і викладачів юридичних вузів і факультетів, а також працівників юридичних установ.

ББК 67.9(4УКР)310я73

© Комаров В. В., Бігун В. А.,
 Баранкова В. В. та ін., 2011
 © «Право», 2011

ISBN 978-966-458-290-9

Про авторів

- Комаров Вячеслав Васильович** – завідувач кафедри цивільного процесу, проректор Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», академік Національної академії правових наук України
- Бігун Віктор Анатолійович** – доцент кафедри цивільного процесу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат юридичних наук
- Баранкова Вікторія Валеріївна** – доцент кафедри цивільного процесу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат юридичних наук
- Гусаров Костянтин Володимирович** – доцент кафедри цивільного процесу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», доктор юридичних наук
- Жушман Максим Вікторович** – доцент кафедри цивільного процесу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат юридичних наук
- Луспенік Дмитро Дмитрович** – суддя Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, доцент, кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України
- Мамницький Валерій Юрійович** – доцент кафедри цивільного процесу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат юридичних наук
- Радченко Петро Іванович** – доцент кафедри цивільного процесу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат юридичних наук
- Роженів Олег Вікторович** – доцент кафедри цивільного процесу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат юридичних наук
- Світлична Галина Олександрівна** – доцент кафедри цивільного процесу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат юридичних наук
- Сібільов Денис Михайлович** – доцент кафедри цивільного процесу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат юридичних наук
- Сакара Наталія Юріївна** – доцент кафедри цивільного процесу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат юридичних наук
- Удальцова Ірина Віталіївна** – доцент кафедри цивільного процесу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат юридичних наук
- Юдін Андрій Володимирович** – професор кафедри цивільного процесуального та підприємницького права Самарського державного університету, доктор юридичних наук
- Комарова Тетяна В'ячеславівна** – асистент кафедри міжнародного права та державного права зарубіжних країн Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат юридичних наук
- Зарецька Ірина** – старший радник з правових питань Спільної програми Ради Європи та Європейського Союзу «Прозорість та ефективність судової системи України»
- Кравців Сергій Олександрович** – асистент кафедри цивільного процесу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
- Цувіна Тетяна Андріївна** – аспірантка кафедри цивільного процесу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»